

Grochowski, Leonard

"Oświata i szkolnictwo w Polsce Ludowej", Andrzej Świecki, Warszawa 1968 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 13, 171-175

1970

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

tw. chedery (w roku 1931/32 — 108 szkół). Na trzecim miejscu szkoły świeckie (w 1937/38 r. — 57 szkół). Od 1932 r. następowało kurczenie się szkolnictwa z hebrajskim i żydowskim językiem nauczania, a jednocześnie wzrastała liczba szkół dwujęzycznych: polsko-żydowskich i polsko-hebrajskich. W 1937/38 r. było 112 szkół polsko-żydowskich i 114 szkół polsko-hebrajskich.

Szkolnictwo litewskie, rosyjskie i czeskie nie odgrywało większej roli, gdyż ludność ta łącznie nie przekraczała 1% ludności Polski. Szkolnictwo litewskie traktowane było przez władze jako obiekt represji za prześladowanie mniejszości polskiej na Litwie. Dlatego też jego rozwój charakteryzuje się dużymi wahaniami. W 1936/37 roku istniało 45 szkół publicznych i 20 szkół prywatnych, a w roku 1937/38 — 9 szkół publicznych i 14 prywatnych. Prywatne szkoły litewskie, o niewysokim poziomie nauczania, utrzymywało towarzystwo Rytas.

Rozdział ostatni poświęcił autor ogólnej charakterystyce polityki narodowościowej i oświatowej wobec mniejszości. Rozdział ten obejmuje wiele zagadnień: programy federacji, inkorporacji i integracji, realizację powszechnego nauczania w języku ojczystym, próby wychowania państwowego w szkołach mniejszości oraz stosunek komunistów do kwestii narodowościowej. Wszystkie te problemy omówione na 20 stronach nie dają pełnego obrazu polityki oświatowej

wobec mniejszości. Są one raczej sygnalizowane. Wydaje się, że szerzej powinny być opracowane programy narodowościowe poszczególnych stronnictw, ze szczególnym uwzględnieniem zbieżności i różnic w programach endecji i sanacji. Nie zostały też jasno uwypuklone zmiany, zachodzące w szkolnictwie po przewrocie majowym, a zwłaszcza po ustawach z 1932 roku. Szerszej też charakterystyki wymaga program wychowania państwowego, zajmującego pierwszoplanowe miejsce w polityce oświatowej sanacji. Niektóre aspekty polityki oświatowej endecji i sanacji sygnalizuje wprawdzie autor w różnych rozdziałach, ale wydaje się, że powinny być one trochę szerzej potraktowane w rozdziale końcowym. Autor pominął również problem programów nauczania dla szkół mniejszości narodowych.

Monografia Stanisława Mauersberga, jako pierwsza praca, podejmująca próbę wszechstronnej charakterystyki stanu i sytuacji szkolnictwa powszechnego dla mniejszości narodowych i uwzględniająca częściowo problem polityki oświatowej wobec mniejszości w II Rzeczypospolitej, zasługuje na szczególne zainteresowanie. Stanowi ona poważny przyczynek do badań nad oświatą w tym okresie. Jest cenną pozycją, wnoszącą wiele nowych informacji i posuwającą naprzód naszą wiedzę o dziejach szkolnictwa w Polsce.

Wanda Garbowska

Andrzej Świecki, *OSWIATA I SZKOLNICTWO W POLSCE LUDOWEJ*, Książka i Wiedza, Warszawa 1968, ss. 229

Głębokie przemiany, jakie dokonały się w Polsce Ludowej m. in. na odcinku oświaty i szkolnictwa, są przede wszystkim wynikiem socjalistycznych przeobrażeń gospodarczo-społecznych, politycznych i kulturalnych oraz rozwoju socjalistycznej gospodarki narodowej naszego kraju. Osiągnięte zaś sukcesy oświatowe stanowią poważny czynnik postępu i roz-

woju we wszystkich dziedzinach życia. Zrozumiałe jest więc powszechne zainteresowanie sprawami oświatowo-szkolnymi, z którymi dziś prawie co trzeci obywatel naszego kraju pozostaje w bezpośrednim związku.

Wyrazem zaś zainteresowań badawczych jest literatura, która staje się coraz bogatsza. Nie mamy wprawdzie mo-

nograficznego opracowania naszych najnowszych dziejów oświatowo-szkolnych. Dysponujemy jednak pokaźnym dorobkiem, który obejmuje poszczególne dziedziny szkolnictwa oraz wybrane zagadnienia oświatowe i wychowawcze. Literatura ta posiada charakter historyczny, a częścię dotyczy problematyki aktualnej i perspektywicznej, koncentrując się głównie na zagadnieniach organizacyjnych. Trzeci rodzaj podejmuje równocześnie tematykę historyczną i aktualno-perspektywiczną. Do tego typu opracowań należy nieduża publikacja książkowa, pióra Andrzeja Świeckiego, która ukazała się w 1968 roku.

Praca Andrzeja Świeckiego przedstawia historyczny rozwój oraz aktualny stan oświaty i szkolnictwa w Polsce Ludowej, obejmując okres lat szkolnych od 1944/45 do 1967/68. W myśl założeń Autora nie ma ona charakteru monograficznego. Ogranicza się jedynie do ukazania najważniejszych przemian organizacyjnych i programowych, jakie dokonały się we wszystkich typach szkół i głównych placówkach oświatowych wskutek socjalistycznych przeobrażeń naszego kraju, następnie charakteryzuje główne etapy rozwojowe szkolnictwa i oświaty, uwypukla najistotniejsze osiągnięcia i sygnalizuje wybrane problemy, które były przedmiotem prac organizatorskich w ciągu nieomal 25-lecia Polski Ludowej. W części aktualistycznej, która uwydatnia się we wszystkich rozdziałach, omawia obecną sytuację szkolnictwa i oświaty oraz zagadnienia i plany, które są aktualnie przedmiotem szerokich dyskusji, prowadzonych celem dalszego udoskonalenia systemu oświaty i wychowania. Ponadto praca była pomyślana jako głos w ogólnonarodowej debacie nad Tezami na V Zjazd PZPR i zastrzega sobie jedynie charakter dyskusyjny.

Scharakteryzowaną problematykę przemian i rozwoju oraz aktualnego stanu oświaty i szkolnictwa, Autor przedstawił w dziewięciu rozdziałach, z których każdy, z wyjątkiem pierwszego,

obejmuje poszczególny typ szkolnictwa i wybraną dziedzinę oświatowo-szkolną. Rozdział pierwszy ma charakter wprowadzający. Autor zarysował w nim główne symptomy rozwoju oświaty i szkolnictwa Polski Ludowej, podkreślił najważniejsze osiągnięcia oraz podał krótką charakterystykę swej pracy.

Trzy następane rozdziały Autor poświęcił szkolnictwu dla dzieci i młodzieży. W drugim omówił on rozwój i aktualny stan szkolnictwa podstawowego, w rozdziale trzecim przedstawił tę problematykę w odniesieniu do dwóch rodzajów szkolnictwa średniego — liceów ogólnokształcących i szkół zawodowych (techników i zasadniczych szkół zawodowych), rozdział zaś czwarty poświęcił szkolnictwu wyższemu, które w porównaniu z innymi rodzajami szkół zostało najszerzej opracowane.

Rozdział piąty przedstawia etapy organizowania jak i obecny rozkwit typów szkolnictwa oraz form oświaty dla dorosłych, zwracając uwagę na pracujących. W kolejnych więc podrozdziałach Autor omówił likwidację analfabetyzmu jako zjawiska masowego, rozwój szkolnictwa podstawowego, liceów ogólnokształcących, szkolnictwa zawodowego i studiów wyższych dla pracujących oraz nieszkolne formy oświaty dorosłych.

Rozdziały końcowe dotyczą dziedzin i zagadnień ściśle związanych z szkolnictwem i oświatą. I tak w rozdziale szóstym Autor stosunkowo szeroko omówił etapy rozwojowe i obecne formy opieki wychowawczej nad dziećmi i młodzieżą. Sprawę bazy materialnej szkolnictwa, ze szczególnym uwypukleniem budżetowych wydatków Państwa na cele inwestycyjne, przedstawił w rozdziale siódmym. Rozdział ósmy poświęcił kadrom nauczycielskim, podkreślając przede wszystkim niektóre aspekty polityki kadrowej i sprawę podnoszenia kwalifikacji zawodowych nauczycieli.

Ostatni rozdział, dziewiąty, posiada nieco inny charakter. Przedstawia bowiem niektóre aktualne problemy wy-

chowania socjalistycznego, m. in. ukazuje trudności, jakie napotyka nauczyciel w swej pracy dydaktyczno-wychowawczej oraz omawia w myśl założeń Tez na V Zjazd PZPR postulaty, dotyczące intensyfikacji nauk pedagogicznych i pracy ideowo-wychowawczej na terenie przede wszystkim szkół średnich i wyższych.

Główną podstawą pracy jest literatura, której wykaz Autor zamieścił na końcu książki. Wśród wymienionych pozycji można wyodrębnić kilka drukowanych materiałów źródłowych. Stanowią one drugą podstawę pracy. Liczba wykorzystanych przez Autora opracowań i materiałów źródłowych, wymienionych w wykazie i zarazem zakwalifikowanych jako najważniejsze, wynosi 33 pozycje. Wreszcie trzecią podstawą pracy są zestawienia tabelaryczne, materiały liczbowe i informacje bieżące, udostępnione Autorowi przez Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego. Wydaje się, iż przede wszystkim materiały ministerialne umożliwiły Autorowi uwydatnienie szeregu nowych, nieznanych dotąd w literaturze, informacji, dotyczących zwłaszcza aktualnego stanu oświaty i szkolnictwa oraz problemów obecnie dyskutowanych, które są związane z realizacją Ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania z dnia 15 VII 1961 roku.

Omówiona przez Autora w tak stosunkowo szerokim zakresie problematyka przemian i rozwoju oraz bieżącego stanu szkolnictwa i oświaty jest niewątpliwie dodatnią cechą pracy. Daje bowiem syntetyczny pogląd na dokonane najważniejsze przeobrażenia organizacyjne i programowe oraz na osiągnięte sukcesy we wszystkich rodzajach szkół i głównych ośrodkach oświatowo-wychowawczych. Na podkreślenie zasługuje uwypuklenie bazy materialnej, której wymiary finansowe ukazują budżetowe wydatki Państwa Ludowego, przeznaczone na szkolnictwo, w tym również na szeroko zakrojone cele inwestycyjne. Pozytywną też stroną pracy jest włączenie

do całości przynajmniej kilku problemów wychowawczych, które zawsze wiążą się ściśle ze szkołą i instytucjami oświatowymi.

Dominującym problemem, który przewija się poprzez wszystkie rozdziały, są sprawy organizacyjno-ustrojowe. Poświęcił im Autor najwięcej uwagi. Drugie miejsce zajmują zagadnienia programowe, dotyczące treści nauczania i wychowania. Przedstawiając zaś powyższe zagadnienia organizacyjne i programowe pod kątem ich historycznych i aktualnych przemian, jakie dokonały się w ciągu nieomal 25-lecia Polski Ludowej, Autor słusznie podkreślił przełomową rolę pierwszych decyzji i posunięć władzy ludowej oraz znaczenie ustawy z 1961 roku. Tej ostatniej poświęca stosunkowo dużo miejsca, stawiając ją również jako punkt wyjścia przy omawianiu obecnego stanu szkolnictwa i oświaty.

We właściwy sposób Autor uwydatnił genezę nie notowanego w naszych dziejach rozwoju oświaty i szkolnictwa. Podkreślił bowiem zależność dokonanych przemian i osiągniętych sukcesów od rewolucyjnych przeobrażeń w stosunkach gospodarczo-społecznych i politycznych, które przed 25 laty zapoczątkowały w naszym kraju budowę podstaw ustroju socjalistycznego. Co więcej, uwydatnił wzajemne uwarunkowania oświaty i gospodarki socjalistycznej, które są podstawą postępu tych dziedzin, a w konsekwencji wywierają decydujący wpływ na ogólny rozwój naszego kraju. Wreszcie podkreślił społeczno-kulturalną rolę szkoły i oświaty. Dzięki bowiem pełnemu upowszechnieniu oświaty i jej demokratyzacji szkoła Polski Ludowej nie tylko przyczynia się do podniesienia poziomu wykształcenia i kultury społeczeństwa, ale również stanowi drogę awansu społecznego wszystkich, a zwłaszcza młodzieży i pracujących pochodzenia robotniczego i chłopskiego.

Cechę charakterystyczną pracy stanowią dane statystyczne, które Autor przytacza w liczbach i odsetkach pro-

centowych. Cytuje je w tekście i zamieszcza w zestawieniach tabelarycznych (w liczbie 43) oraz wykresach (w liczbie 12). Przy ich pomocy nie tylko uwydatnia stopnie i zakresy przemian, które dokonały się w szkolnictwie, lecz przede wszystkim sukcesy. Szczególnej jednak wymowy nabierają obecne statystyki w zestawieniu z przytaczanymi również wykazami z okresu lat międzywojennych. W takim bowiem ujęciu uwypuklają w większym stopniu doniosłość przemian i dorobek szkolno-oświatowy Polski Ludowej.

Uwydatnione przez Autora osiągnięcia w zakresie oświaty i szkolnictwa sprowadzają się do następujących: likwidacja analfabetyzmu jako zjawiska masowego, przeprowadzona głównie w latach 1949—1951, pełne upowszechnienie nauczania na poziomie szkoły podstawowej 7-letniej, a od niedawna 8-letniej, pełna demokratyzacja wszystkich typów szkół, rozszerzenie zasięgu szkolnictwa średniego — ogólnokształcącego, a zwłaszcza zawodowego — stworzenie pracującym szerokich możliwości zdobywania wykształcenia ogólnego i zawodowego, rozbudowa form oświaty dla dorosłych i opieki wychowawczej nad dziećmi i młodzieżą, poszerzenie bazy materialnej szkolnictwa, ulepszenie warunków podnoszenia kwalifikacji kadr nauczycielskich i pracy dydaktyczno-wychowawczej.

Przedstawiona przez Autora problematyka przemian, rozwoju i osiągnięć oraz aktualnego stanu omówionych typów szkolnictwa i niektórych dziedzin oświatowych skłania również do wysunięcia kilku zastrzeżeń i uzupełnień. Problemem ważnym, który umożliwia pełne zrozumienie zmian, jakie dokonały się w Polsce Ludowej, jest tzw. popularyzacja wiedzy i oświaty, szeroko dziś rozbudowana. Sprawie tej Autor poświęcił sporo miejsca. W rozdziale piątym omówił nieskolne formy oświaty dorosłych, w szóstym zaś uwydatnił rodzaje opieki wychowawczo-oświatowej, obejmującej

dzieci i młodzież. Z uwagi jednak na doniosłość tej dziedziny wydaje się, iż należałoby ją przedstawić w samodzielnym rozdziale i uwypuklić główne formy oddziaływania oświatowego dotyczące wszystkich.

Oddzielne omówienie poszczególnych typów szkół i dziedzin oświatowo-szkolnych, niejednokrotnie ze sobą powiązanych, sprawiło, że Autor nie uniknął podawania zbyt obszernych informacji przy przedstawianiu jednego z wyraźną szkodą dla drugiego. Tak np. w rozdziale drugim, poświęconym szkolnictwu podstawowemu, można było z powodzeniem ograniczyć się do podania jedynie ogólnej informacji na temat nierównomierności w zatrudnianiu nauczycieli specjalistów (s. 44—45), a omówić tę sprawę szerzej w rozdziale dotyczącym kadr i polityki kadrowej. Drugi przykład dotyczy charakterystyki typów szkolnictwa wyższego dla pracujących, zamieszczonej jednak w rozdziale czwartym, poświęconym szkolnictwu wyższemu stacjonarnejmu (s. 99—100). Passus ten należałoby w szerszym ujęciu uplasować przede wszystkim w podrozdziale, przedstawiającym problematykę rozwoju studiów wyższych dla pracujących.

Brakiem pracy jest pominięcie w końcowej części rozdziału pierwszego przynajmniej krótkiego omówienia stanu badań w zakresie naszych najnowszych dziejów oświaty i szkolnictwa. Druga tego typu uwaga dotyczy również pominięcia w wykazie wykorzystanych najważniejszych publikacji, zbioru studiów wydanych pod redakcją Bogdana Sucho-dolskiego pt. *Osiągnięcia i problemy rozwoju oświaty i wychowania w XX leciu Polski Ludowej*, Warszawa 1966.

Uwydatnione w rozdziale pierwszym najważniejsze wytyczne, które miały decydujące znaczenie w procesie dokonywanych przemian organizacyjnych i programowych, zostały powiązane tylko z *Konstytucją z 1952 r.* i VII Plenum KC PZPR z 1961 roku (s. 13). Wydaje się jednak, iż nie mniejszą rolę, jeśli nie

przełomową, odegrały zwłaszcza w początkowym etapie rozwoju powojennej oświaty wytyczne PKWN z 1944 r., Zjazdu Oświatowego w Łodzi z 1945 r. i deklaracji ideowych postępowych partii politycznych, szczególnie PPR z lat 1943 i 1945 oraz PZPR z 1948 roku. Wprawdzie Autor uwzględnił decyzje PKWN i Zjazdu Łódzkiego w następnych rozdziałach, lecz należało je również podkreślić we wstępnym zarysie, którego celem jest uwypuklenie najważniejszych spraw i faktów.

Nieco szerszego wyjaśnienia wymaga sprawa świeckości szkoły i oświaty. Tymczasem Autor ograniczył się do podania jednej tylko, i to krótkiej informacji. Omawiając zasady ustawy z 1961 roku, stwierdza jedynie, iż ustawa podkreśla charakter świecki nauczania i wychowania (s. 28). Zdanie to jednak może sugerować, że zasada świeckości szkoły i oświaty w Polsce Ludowej została zadekretowana dopiero w 1961 roku. Skądinąd wiadomo, iż sprawa ta ma również swoją historię i była wcześniej regulowana. Przynajmniej więc należało stwierdzić, iż ustawa z 1961 r., określając świeckość szkoły i placówek oświatowo-wychowawczych, zakończyła definitywnie proces laicyzacji, który przebiegał na tym terenie stopniowo, etapami.

Wyniki walki z analfabetyzmem, prowadzonej w latach 1946—1948, a zwłaszcza w okresie 1949—1951, Autor wyraził w liczbach: 238 993 i 618 298 osób, których wyzwolono z ciemnoty i zacofania.

Tymczasem ze sprawozdania Pełnomocnika Rządu do Walki z Analfabetyzmem z 21 XII 1951 r. wynika, iż liczba osób, objętych efektywnie formami nauczania początkowego w latach 1946—1951, była wyższa, sięgnęła bowiem cyfrę 1 019 542. Celem więc podania pełnej liczby osób uczących się na tym poziomie należało zgodnie z oficjalną statystyką również uwzględnić tych, którzy uczyli się sztuki czytania i pisanania w 1951 r., oraz tych, którzy ją osiągnęli w wyniku tzw. nauczania indywidualnego (s. 128—129).

Ostatnia uwaga dotyczy bazy materialnej szkolnictwa, omówionej w rozdziale siódmym. Autor uwzględnił budżetowe wydatki Państwa przeznaczone na szkolnictwo i oświatę, które w r. 1967 wynosiły 27 891 000 złotych. Suma ta stanowiła 9,3% wszystkich wydatków. Szkoda, że Autor nie podał, podobnie jak w innych rozdziałach, danych porównawczych, które wyrażałyby również odsetki procentowe budżetowych wydatków Polski międzywojennej, czy nawet innych krajów współczesnych.

Wysunięte zastrzeżenia i uwagi oraz proponowane uzupełnienia nie podważają wartości pracy. Jest ona przede wszystkim dobrym, syntetycznym przeglądem prawie 25-letnich przemian organizacyjnych i programowych, etapów rozwoju, diskutowanych problemów i osiągniętych sukcesów oraz aktualnego stanu oświaty i szkolnictwa Polski Ludowej.

Leonard Grochowski